

Onderzoek naar de maatschappelijke rol van musea en kunstencentra in de superdiverse grootstedelijke Brusselse context

Filip Permentier

Vrije Universiteit Brussel

fperment@vub.ac.be

ABSTRACT

Centraal in mijn paper staat de vraag of musea en kunstencentra *instrumenten* kunnen zijn om empowerment, inburgering en gemeenschapsopbouw te bevorderen.

Vertrekkend van een sociologische en demografische beschrijving, toon ik langs verschillende wegen de maatschappelijke relevantie van musea aan. Op basis hiervan ontwikkel ik een dynamische visie op het *ideale* museum.

Vanuit de beschrijving van verschillende (kunst)projecten en tentoonstellingspraktijken distilleer ik een aantal cruciale voorwaarden om te beoordelen of musea en kunstencentra mee de essentiële voorwaarden kunnen scheppen om inburgering te stimuleren.

In drie casestudies ga ik na welke hefboomen en drempels m.b.t. empowerment, inburgering en gemeenschapsopbouw aanwezig zijn.

Keywords

Musea, museologie, gemeenschapsopbouw, inburgering, empowerment

INTRODUCTIE

De neoliberale bril¹ waarmee de verschillende Belgische overheden naar de culturele sector en meer bepaald naar de museale instellingen kijken, heeft een zeer grote invloed op de werking van musea en kunstencentra. Subsidiëring wordt afgebouwd, bezoekersaantallen fungeren als een parameter om de houdbaarheid van een museum aan te tonen en blockbuster-tentoonstellingen worden georganiseerd om andere (rand)projecten mogelijk te maken. Utiliteit, rentabiliteit en functionaliteit worden belangrijke criteria voor musea en kunstencentra om hun maatschappelijk nut aan te tonen.

Tegenover deze neoliberale zienswijze stel ik, in de lijn van bijvoorbeeld Ian Goldin, Kenneth Reinert² en Martha Nussbaum³, dat cultuur en erfgoed zeer sterke verbindende krachten in een samenleving kunnen zijn. Omwille van hun bijzonder aard zijn musea instituties die in tijden van crisis een belangrijke rol in het maatschappelijk debat en in de emancipatie van personen met een migratieachtergrond kunnen spelen. Net als Clifford beschouw ik musea als contact-zones waar

verschillende culturen en etniciteiten elkaar ontmoeten. In die zin zijn het plaatsen waar identiteiten gecreëerd worden, plaatsen waar transculturaliteit tot stand komt en waar het buitengewone of uitdagende getoond kan worden. Vanuit dit perspectief kunnen musea de ambiguïteit van het culturele verschil belichamen⁴, wat hen tot krachtige instrumenten in de samenlevingsopbouw maakt.

Hilde S. Hein spreekt in deze zin over de bevrijdende kracht van musea vanuit hun verleden als loci die voor de natie-opbouw van groot belang waren.⁵ Dat deze nationalistische ontstaansgrond met een veelheid aan multiculturele input verrijkt moet worden, is in de superdiverse samenleving een *conditio sine qua non*. Om de gemeenschap te kunnen blijven weerspiegelen, nieuw-aangekomenen te verwelkomen en een rol te spelen in het inburgeringsproces van deze mensen moeten musea (super)divers worden, en dit op alle vlakken. Vanuit de visies van Clifford en Hein is het voor mij niet langer de vraag of musea een maatschappelijke rol moeten spelen, maar hoe ze hun maatschappelijke rol vanuit hun opdracht op de best mogelijke wijze kunnen invullen.

SECTIES

Mijn onderzoek valt in drie delen uiteen: in een eerste luik schets ik, op basis van een uitgebreid literatuuronderzoek, een beeld van de Brusselse demografische en sociologische situatie. Dit onderzoek is niet alleen essentieel om zicht te krijgen op de complexe Brusselse realiteit, maar ook om een aantal (ideologisch geladen) termen als identiteit, inburgering, pluriculturaliteit, ... af te bakenen en/of te omschrijven.

In een tweede luik ontwikkel ik op basis van een literatuuronderzoek en interviews een theoretisch kader m.b.t. de maatschappelijke rol die musea en kunstencentra kunnen spelen. Hierbij stel ik een dynamisch model voorop dat aansluiting vindt bij een aantal (ver)nieuw(ende) museumconcepten die in de brede inter-nationale literatuur beschreven zijn.

In een laatste deel ga ik na in hoeverre de drie instituties die ik bevroeg aan mijn theoretisch kader beantwoorden. Op basis van projectbeschrijvingen, interviews met museummedewerkers, bestuderen van educatieve projecten, observaties van museumpraktijk, publicaties en de website, verzamel ik zeer diverse informatie op basis waarvan ik mijn uitgangsvraag genuanceerd beantwoord: kunnen Brusselse musea en kunstencentra 'instrumenten' voor inburgering, empowerment en gemeenschapsopbouw zijn? Hierbij ligt de focus op de doelgroep die ik

tijdens heel het onderzoek in mijn achterhoofd houd: mensen met een migratieachtergrond. Omwille van de dynamische superdiverse context is het onmogelijk om deze doelgroep verder af te bakenen. Een afbakening zou bovendien ook zeer artificieel zijn en haaks staan op de Brusselse grootstedelijke realiteit.

Deel 1/ Brussel: superdiverse metropool

Vlaanderen is als dichtbevolkte regio in grote mate verstedelijkt. In 2010 telde het Vlaamse Gewest een bevolkingsdichtheid van 462 inwoners per km².⁶ Grote steden als Gent, Antwerpen en vooral Brussel vormen in het dichtbevolkte landschap *verdichte* plaatsen.⁷ Het Waalse landschap wordt door een heel andere dynamiek gekenmerkt.

Van alle Belgische steden is Brussel het meest divers en het moeilijkst te beschrijven. Het is een internationale metropool waarin het aantal nationaliteiten en de diversiteit nog steeds toenemen.⁸

In 2007 schreef Steven Vertovec dat in Londen de wereld in één stad verzameld is.⁹ Deze uitspraak geldt evenzeer voor Brussel en voor heel wat andere wereldsteden. Wat Brussel en een aantal andere wereldsteden uniek maakt, is niet zozeer de hoeveelheid nationaliteiten en etniciteiten die in de stad terug te vinden zijn, maar de diversiteit binnen de diversiteit. Hierbij gaat het om veel meer dan om een kwantitatieve verhouding van bevolkingsaantallen. Het zou fout zijn om binnen het paradigma van de superdiversiteit enkel naar de afkomst te kijken. De menselijke identiteit wordt door meerdere variabelen gekenmerkt: waar iemand leeft, hoe iemand leeft, met wie iemand samenleeft, hoe en waar iemand opgegroeid is, welke vrienden en sociale relaties iemand heeft, welke invloeden iemand ondergaan heeft, welke levensbeschouwing iemand aanhangt, de genderidentiteit, de talen die iemand spreekt, de toegang tot studie en jobs die iemand heeft, de sociale klasse waartoe iemand behoort, ... Bovenstaande variabelen kunnen iemands identiteit zeer diepgaand bepalen. Daarom is het nodig om oog te hebben voor de diversiteit binnen de diversiteit. De complexe Belgische en Brusselse migratiegeschiedenis zorgt voor een etnische, sociale, culturele, religieuze, juridische en economische versnippering van personen met een migratie-achtergrond.¹⁰

Veel meer dan tot een bepaalde cultuur zullen mensen tot een of meerdere subculturen gaan behoren. Deze ontwikkeling heeft niet alleen een impact op identiteit en identiteitsontwikkeling, ook zal het de manier bepalen waarop mensen zich in een maatschappij zullen inburgeren. Tevens zien we ook dat de banden die personen met een migratieachtergrond aan de natiestaat binden niet langer exclusief zijn.

Brussel is dé plaats waar nieuwkomers toekomen en waar mede daardoor de superdiversiteit in zijn sterkste vorm aanwezig is. Dit effect wordt versterkt omdat nieuwkomers niet langer de banden met hun thuisland doorknippen. Het contact beperkt zich niet meer tot een jaarlijkse reis naar het land van herkomst of een wekelijks of maandelijks telefoon zoals dat twintig jaar geleden het geval was. Via het internet en de moderne communicatietechnologie is het mogelijk om zo goed als

kosteloos dagelijks contact te houden. Deze evolutie heeft niet alleen een impact op de identiteit van de nieuwkomer, maar ook op het inburgeringsproces. Steven Vertovec spreekt in deze context over *enhanced transnationalism*: sociaal-politieke en economische structuren zullen veranderen omdat alle uithoeken van de wereld hun invloed kunnen uitoefenen op en in de stad.¹¹ Ook het aantal transnationale huwelijken neemt toe, wat op zijn beurt een invloed heeft op de demografie en stadsontwikkeling. Binnen de context van de superdiversiteit moet ook hier vastgesteld worden dat iedere nieuwkomer op een individuele wijze met het gegeven transnationaliteit omgaat.

Brussel is niet alleen een *majority-minority stad*, ook is het een kosmopolitische of op de wereld gerichte stad. In 2012 stond Brussel volgens het *Geography Department* van de Loughborough Universiteit als alfa-stad gecategoriseerd. Dit wil zeggen dat ze beschouwd wordt als een belangrijke wereldstad die grote economische regio's en landen aan de wereldeconomie linkt.¹²

Bovenstaande vaststellingen hebben gevolgen voor musea wanneer ze de dialoog met hun (super)diverse doelpubliek willen aangaan. Zeker wanneer musea en kunstencentra een maatschappelijke rol willen opnemen, is het noodzakelijk dat ze zich bewust zijn vanuit welke positie ze dat doen. Hierbij is het noodzakelijk dat ze vertrekken vanuit een duidelijke en transparante visie m.b.t. identiteit, pluriculturaliteit en cultuur.

Deel 2 / Het ideale museum: theoretisch kader

Musea hebben een zeer grote (economische) waarde voor steden. Het Guggenheim-verhaal in Bilbao, het Tate Modern-verhaal in Londen of het MAS-verhaal in Antwerpen maken duidelijk dat ze over de mogelijkheid beschikken om verloederde stadsbuurten een nieuw elan te geven. Maar musea zijn veel meer dan economische hefboomen om buurten te laten heropleven. Museale instellingen beschikken over de mogelijkheid om sociale ongelijkheid aan te pakken, ze beschikken over *social agency* of de mogelijkheid om een maatschappij te sturen en te veranderen, ze zijn in staat het sociaal weefsel te creëren dat iedere stadsbuurt nodig heeft om leefbaar te zijn, ...¹³ Het geloof in de maatschappelijke rol van musea en kunstcollecties ontstond ten tijde van de Franse Revolutie: vanuit het oogpunt van de *maakbare mens* kreeg Vivant Denon in 1793 de opdracht van Napoleon Bonaparte om van het Louvre een publieke instelling te maken waarvan de collectie voor een breed publiek werd opgesteld.¹⁴ Sindsdien is het museum zijn publieke en opvoedkundige taak niet meer verloren.

De band tussen het museum en de stad gaat dieper dan ik hierboven beschreven heb. Heel wat musea bevinden zich in steden en via zijn missie en opdracht creëert ieder museum steeds opnieuw een unieke band met de (lokale) gemeenschap. Deze band tussen het museum en de gemeenschap wordt concreet zichtbaar in de publiekswerking. Daarom maak ik de keuze om in mijn onderzoek van de publiekswerking te vertrekken. In de complexe Brusselse samenleving laten concepten als *empowerment*, maatschappijopbouw, inburgering, ... zich niet in een

keurslijf dwingen. Daarom zal het zeer lastig zijn om de impact van een project op een mensenleven zeer concreet in kaart te brengen. Wat voor de ene persoon reeds als een eerste stap richting inburgering beschouwd kan worden, kan voor een andere absoluut ontoereikend lijken.

Ik kies er bewust voor om te werken met een aantal open concepten die ik als cruciale voorwaarden beschouw om te beoordelen of musea en kunstencentra mee de voorwaarden kunnen scheppen die essentieel zijn om mensen zich tot volwaardige burgers te laten ontplooiën. Veel meer dan nagaan of er diverse doelpublieken het museum bezoeken en of de buurt bij het museum betrokken is, stelt een museum dat wil werken aan inburgering, empowerment en gemeenschapsopbouw zich volgende vragen: is er voldoende aandacht voor het uitdrukken en bevragen van de tijdsgeschiedenis; is er oog voor bonding en bridging; is er sprake van multivocale en multifocale invalshoeken; is er oog voor de *relationaliteit* van de kunstobjecten en artefacten; is er ruimte voor communicatie en dialoog; is er ruimte voor participatie; is er een zekere openheid voor *fragiliteit* in al zijn betekenissen en contexten?

Wanneer musea en kunstencentra bovenstaande vragen positief kunnen beantwoorden, zijn volgens mij een aantal zeer belangrijke hefboomen aanwezig om vanuit de museale praktijk aan empowerment, gemeenschapsopbouw en inburgering te kunnen werken.

Deel 3 / Casestudies

Schrijven over een museaal concept zonder dit in de realiteit te toetsen, is als het schrijven in de lucht. Het kan er esthetisch en prikkelend uitzien, maar het laat waarschijnlijk geen blijvende indruk na. Daarom wil ik de visie die ik ontwikkelde m.b.t. de maatschappelijke rol die musea in een superdiverse grootstedelijke samenleving kunnen spelen vanuit de praktijk testen en bevragen.

Aan de hand van observaties van tentoonstellingsruimten, rondleidingen en exhibities, interviews met museummedewerkers en museumpartners, het screenen van de verschillende museumwebsites, het inkijken van niet-gepubliceerde werkdocumenten en diverse museumpublicaties, breng ik in deze paper de museumwerking van de drie bevraagde instituties in grote lijnen in kaart. De vraag hierbij is niet alleen welke inspanningen er geleverd worden om een zo divers mogelijk publiek aan te trekken, maar ook welke onderliggende visies hieraan ten grondslag liggen

Omwille van hun ligging in de stad, hun verschillend karakter, hun verschillende ontstaansgeschiedenis, hun uiteenlopende verankering in de lokale gemeenschap, hun verschillende visie op publiekswerking en hun geheel eigen aard deed ik onderzoek in het KMKG (Jubelparkmuseum), BOZAR en WIELS. Het feit dat WIELS en BOZAR niet over een eigen collectie beschikken en dat het Jubelparkmuseum tot de Federale Wetenschappelijke Instellingen behoort, zet hun uiteenlopende karakter enkel nog extra in de verf.

Op basis van dit onderzoek is het mogelijk om slechts voorlopige conclusies te trekken. Omwille van de beperkte tijd en ruimte en vooral omwille van de complexiteit van de problematiek is het binnen het bestek van een bachelorpaper enkel mogelijk om de ruime problematiek van dit onderzoek te beschrijven. Hierbij breng ik enkel de al dan niet aanwezigheid van hefboomen voor empowerment, inburgering en gemeenschapsopbouw in kaart. De vraag die er echt toe doet wordt niet beantwoord: wat is de impact van een museumbezoek of een museumtraject op een individu en/of op een gemeenschap?

In mijn masterpaper zal ik dit onderzoek verder uitdiepen. Hierbij zal ik de impact van museumbezoek en/of museumtrajecten op de attitude en denkbeelden van individuen en/of gemeenschappen aan de hand van een aantal verschillende parameters meetbaar proberen te maken.

CONCLUSIE

Wanneer musea en kunstencentra tegenover de subsidiërende overheden, de sociale partners en stakeholders hun beleid en maatschappelijke relevantie moeten verantwoorden, lijkt het stellen van de vraag naar de maatschappelijke functie van musea een evidentie te zijn. Vanuit musea en kunstencentra gedacht, lijkt het beantwoorden van de vraag de ideale manier om een breed maatschappelijk draagvlak te creëren. Wanneer musea en kunstencentra een aantoonbare maatschappelijke functie en betekenis hebben, dan hebben ze hun *nut* bewezen en dat is in een neo-liberaal samenlevingsmodel geen overbodige luxe. Het aantonen van dat *nut* zou, vanuit bovenstaande redenering, een levensnoodzakelijke opdracht van musea en kunstencentra kunnen zijn.

Toch stel ik vast dat het wetenschappelijk onderzoek naar de maatschappelijke impact van musea en kunstencentra op inburgering, empowerment en gemeenschapsopbouw bijna onbestaande is. Natuurlijk zijn er de verschillende participatiesurveys in opdracht van de Vlaamse Overheid, maar ook hier wordt de impact van een tentoonstellings- of museumbezoek of de deelname aan een sociaal-artistiek project niet bevraagd en gemeten. Daarnaast houden musea en kunstencentra publiekscijfers bij, maar deze leren ons niets over de impact van een museumbezoek of de deelname aan een sociaal-artistiek project.

De gesprekken met publieksmedewerkers en directieleden van de onderzochte instituties en met Reinoud Magosse (wetenschappelijk attaché bij Belspo) tonen aan dat er vanuit de musea en kunstencentra een zeer grote interesse m.b.t. het onderwerp van deze paper bestaat. De mogelijke redenen waarom er tot nu toe relatief weinig onderzoek naar de impact van de museale praktijk gebeurde, hebben te maken met onderstaande factoren:

- musea en kunstencentra hebben weinig tot geen financiële middelen om projecten op een wetenschappelijke wijze op te volgen en te beschrijven;
- de opeenvolgende besparingsrondes en financiële crisis hebben een impact op het personeelsbestand en

de publiekswerking deelt in de klappen: er zijn te weinig mensen om het onderzoek uit te voeren;

- de focus ligt op het praktisch uitwerken van didactische of sociaal-artistieke projecten;
- het *onmeetbare* (attitude en attitudeverandering) moet meetbaar worden gemaakt en dit veronderstelt een grondige en tijdrovende analyse van de mogelijke technieken en invalshoeken;
- de complexe onderliggende sociaal-maatschappelijke problematiek zorgt ervoor dat het onderzoek een ideologische positiebepaling met zich meebrengt, waardoor de instituties zich ook op dit vlak in vraag moeten stellen.

Omwille van de complexiteit en de noodzakelijke begripsomschrijvingen is de uitgangsvraag van deze paper grotendeels onbeantwoord gebleven. Meer nog: de vraag zelf bleef ten dele buiten schot. En dat is niet erg. Om dit onderzoek ten gronde te kunnen voeren, was het noodzakelijk eerst in te gaan op de demografische samenstelling van de Brusselse samenleving. Hierbij is *superdiversiteit* het paradigma van waaruit alle denken rond de grootstedelijke problematieken vertrekt. Ook concepten als inburgering, identiteit, cultuur, traditie, ... moeten vanuit het paradigma van de *superdiversiteit* uitgeklaard, afgebakend en ingevuld worden.

In een superdiverse samenleving zijn dynamiek en evolutie essentiële kenmerken om van te vertrekken: samenlevingen en gemeenschappen zijn niet statisch. Ze verkeren in een toestand van voortdurende verandering en ontwikkeling. Dit heeft gevolgen voor de manier waarop musea en kunstencentra collecties presenteren en ontsluiten, tentoonstellingen opbouwen en didactisch omkaderen, en voor de manier waarop publieks-medewerkers en didactische diensten met groepen en individuele bezoekers dienen om te gaan. In algemene zin kan ik stellen dat de drie onderzochte instituties, ieder vanuit hun eigen missie en visie, aandacht besteden aan de onderzochte problematiek. Hierbij wordt vooral op groepsbezoeken gefocust. De individuele bezoeker is meestal aangewezen op de traditionele informatie-brochures, audioguides, ... om zich te informeren. Wat betreft empowerment, inburgering en gemeenschaps-opbouw is hij of zij aan zijn lot overgelaten.

Uit deze eerste fase van mijn onderzoek blijkt, tot slot, dat er in de onderzochte musea en kunstencentra heel wat expertise aanwezig is en dat er vanuit deze expertise zeer relevante projecten ontwikkeld worden. Belangrijk hierbij is het inzicht dat het in deze context niet louter om de cultuurparticipatie op zich gaat, maar om de impact van de participatie. Deze impact *zichtbaar* maken is dé grote uitdaging die ik volgend jaar in mijn masterpaper wil aangaan.

ROL VAN DE STUDENT

Ik ben student kunstwetenschappen en archeologie en schreef deze bachelorpaper om mijn voorbereidings-programma af te ronden. Ik zet volgend jaar dit onderzoek verder. De keuze van het onderwerp, het uitschrijven van mijn onderzoeksvraag, de keuze van de casestudies en de gehanteerde methodologie werden door

mij bepaald. Verder zorgde ik zelf voor de contacten met de musea. Ik trad maandelijks in overleg met mijn promotor (prof. dr. Tamara Ingels), waarbij vooral de ruime uitgangspunten van mijn onderzoek besproken werden.

REFERENTIES

1. De term neoliberalisme is problematisch omdat hij vele ladingen kan dekken. Meestal wordt hij met een negatieve connotatie gebruikt. Zonder standpunt in te nemen in het politieke-economische debat gebruik ik de term om te verwijzen naar een economisch model dat uitgaat van besparingen door overheidsuitgaven te verminderen (door o.a. een inperking van het subsidiesysteem), privatisering, dereguleren en vrijhandel.
Boas, T.C. and Gans-Morse, J. Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development* 44, 2 (2009), 137-161.
2. Goldin, I. and Reinert, K. Globalization for Development: Trade, Finance, Aid, Migration, and Policy, Palgrave Macmillan, Basingstoke (2006).
3. Zie bijvoorbeeld: Nussbaum, M.C. Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities. Princeton University Press, Oxford - Princeton, 2010.
4. Clifford, J. Museums as Contact Zones. In Boswell, D. and Evans, J. (ed.). Representing the Nation: a Reader. Routledge, London - New-York, 1999, 435-457.
5. Hein, H. The Museum in Transition. Smithsonian Institution Press, Washington - London, 2000.
6. Structuur van de bevolking volgens woonplaats, oppervlakte en bevolkingsdichtheid.
http://statbel.fgov.be/nl/sta7s7eken/cijfers/bevolking/structuur/woonplaats/oppervlakte_dichtheid/
7. De Rynck, F., Boudry, L., Cabus, P., Corijn, E., Kesteloot, C. en Loeckx, A. De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Die Keure, Brugge, 2003.
8. Corijn, E. en Vloeberghs, E. Brussel! VUBPress, Brussel 2009.
9. Vertovec, S. Super-Diversity and Its Complications. *Ethnic and Racial Studies* 30, 4 (2007), 1024-1054.
10. Geldof, D. Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert. Acco, Leuven, 2013.
11. Vertovec, S. Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, 4 (2001), 573-582.
12. The World According to GaWC 2012
<http://www.lboro.ac.uk/gawc/world2012t.html>
13. Sandell, R. Museums and the Combatting of Social Inequality: Roles, Responsibilities, Resistance. In Sandell, R. Museums, Society, Inequality. Routledge, London - New York, 2002, 3-23.
14. Hooper-Greenhill, E. Museums and the Shaping of Knowledge. Routledge, London, 1992.